

Борис Гудзяк

президент Українського католицького університету

ПАМ'ЯТАТИ КОЖНУ ЛЮДИНУ
Дослідницький проєкт
Українського католицького університету
«Жертви польсько-українського протистояння
1939–1947 років»¹

3 квітня 2018 р. в Українському католицькому університеті під керівництвом проф. Ігоря Галагіди започатковано дослідницький проєкт «Жертви польсько-українського протистояння 1939–1947 років», до реалізації якого залучено істориків з України та Польщі. Проєкт покликаний на основі критичних наукових методів установити максимально повну статистику жертв серед цивільного населення під час польсько-українського протистояння на Волині, Закерзонні, Холмщині та Галичині. Дослідження спирається на європейський досвід увіковічення пам'яті жертв – в Україні («Книга пам'яті жертв Голодомору»), Німеччині («Меморіальна книга» (Gedenkbuch / Memorialbuch) жертв Голокосту, війн і збройних конфліктів, у Польщі, Російській Федерації та інших країнах). Проєкт має академічний характер і є відповіддю на суспільний запит зцілення ран минулого та пошуку нової моделі примирення й порозуміння між народами Центрально-Східної Європи у взаємодії світського (секулярного) та релігійного (церковного) сегментів українського й польського суспільств.

Проєкт пропонує розпочати ідентифікацію насамперед українських жертв як найменш вивченої дослідницької проблеми, хоч його учасники свідомі того, що у перспективі необхідно розширити наукові студії на вивчення польських, єврейських та інших жертв. Ідентифікація цивільних жертв особливо актуальна в українсько-польських відносинах, ключових для сьогодення та майбутнього Центрально-Східної Європи. Учасники проєкту вважають, що такий підхід є чи не єдиним способом зрушити діалог із «мертвої точки», в якій він перебуває протягом останніх років. Кінцевою метою є представлення

¹ Основою «Переднього слова» владыки Бориса Гудзяка став його виступ в Українському кризовому медіа-центрі у Києві 26 квітня 2018 р. під час презентації дослідницького проєкту. Фрагменти виступу опубліковані у: Не дзеркальна відповідь // *Патріархат: греко-католицьке аналітичне видання*, ч. 3: травень – червень. Львів 2018, с. 18–20.

у відкритому доступі результатів дослідницької праці й увіковічення пам'яті українських жертв військового насильства, політичного терору й дискримінаційної політики на польсько-українському пограниччі. На основі археографічного опрацювання збережених джерел (зокрема усної історії) та фахової літератури передбачається видання поіменних списків загиблих, збірників документів і підсумкової наукової монографії.

У центрі уваги проекту – людина. Будь-хто з тих, хто працює зі студентською аудиторією, з молодими людьми й моніторить процеси в суспільстві, стикається з тим, наскільки часто історична пам'ять є приблизною або помилковою; наскільки молоде покоління, котре не знало життя в Советському Союзі (це й люди до 40 років, які не вчилися в советських університетах), не знає, що це був період тоталітаризму. Я вже не кажу про часи Другої світової війни. Ці десятиліття, а якщо конкретно – час від початку війни до завершення певних «гарячих» воєнних пертурбацій, дуже часто залишаються у шкільних підручниках і соціальному дискурсі на рівні статистик: там тисячі, там сотні тисяч, а там мільйони жертв. Але кожна з цих жертв була особистістю! Хоч і непросто, та після десятиліть ми доходимо до розуміння, що нам потрібно від статистики дійти до людини. Кожна особа – це Таїнство. В УКУ буквально через кілька тижнів після проголошення незалежності України сформувався перший історичний проект – «Образ сили духу»². Це усна історія підпілля УГКЦ, побудована на особистих інтерв'ю. Властиво, УКУ тоді ще не було, він постав на цьому проекті. Проект про мучеників – одна з основ ідентичності нашого університету, в якому принаймні перші 10 років кожен студент мав узяти інтерв'ю у ветерана церковних катакомб. В університеті є переконання, що зустріч з історією людини дуже важлива для формування свідомості майбутнього.

У цьому проекті будуть порушені теми, котрі не є абсолютно нерозкритими. Та це буде зроблено за методологією, котра шукає кожну людину, шукає її ім'я, встановлює її родинні зв'язки. Цей проект пропонує власну новизну. Ректор УКУ о. д-р Богдан Прах³ є автором книжки про греко-католицьке

² Інституційну генезу та методологічні основи цього проекту представлено у: Світлана Гуркіна. Особливості проекту усної історії Інституту Історії Церкви «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви, 1946–1989» // *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей* 19 (2007); Борис Гудзяк, о. Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії // *Ковчег: Науковий збірник із церковної історії* 2 (2000) 6–8; його ж. Керівництво Української Греко-Католицької Церкви під радянським режимом, 1946–1989: сучасні підходи вивчення релігійного підпілля (режим доступу: <http://religion.gif.ru/ukr/gudzyaka.html>). Результати цього масштабного дослідницького проекту частково візуалізовані в коментованому альбомі: *Переслідувані за Правду: українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.*, вид. 2-ге, випр. і доп. Львів 2017 (побачили світ також англійська, італійська та французька версії книги).

³ Віцепрезидент УКУ з 2023 року.

духовенство Перемиської єпархії⁴. У виданні приблизно 900 священників і ще 1 000 осіб, наближених до них, представлені просопографічним способом. Тобто увага – на *πρόσωπον* (із грецької – «особа»). Представляючи їхні долі, ця книжка виходить через багато десятиліть після відходу до Вічності всіх основних учасників тогочасних подій, але ми бачимо, наскільки вона збуджує, прояснює різні питання і наскільки на такий підхід є загальний соціальний попит в Україні, Польщі, а також в інших країнах, континентах.

Жертви ці не мають залишитися анонімними – ми повинні їх пізнати!

Поділюся особистим. Служу єпископом у Франції⁵. Терен непростий, ми розсіяні по цій великій країні, й мені з цим непросто. Але коли думаю про ту статистику жертв, то кажу собі: «Чекай, та ти міг бути десь там!». Ми знаємо про кріпака Тараса Шевченка. А якби ми мали імена, бодай якісь короткі нариси про інших осіб доби кріпацтва в Україні, наскільки повнішим було б наше розуміння цієї історії!

Проект «Жертви польсько-українського протистояння 1939–1947 років» базується на переконанні, що ще не пізно реконструювати особову мозаїку вказаного періоду з особливою увагою до конкретної людини. З увагою, котра визнає Таїнство цієї людини та переходить на молитву. Яка жертви не лише статистичні, а й особисті переводить у вимір пам'яті перед Богом. Така пам'ять і така увага до особи, такий академічний підхід, уважаємо, є доброю основою для будівництва майбутнього. Мовиться про таке майбутнє в нашому суспільстві, де визнані рани можуть зцілюватися, бо рани передаються від одного покоління до другого, якщо вони незцілені... Також окреслений підхід буде добрим для кращого сусідського співжиття українців і поляків.

Загалом увага до цих жертв показує нам жахіття війни, ненависті, насилля. Надіємося, що реалізація нашої програми буде конкретним вкладом у дотримання та налагодження свободи, миру, злагоди та співпраці громадян нашої країни із громадянами нашої країни-сусідки.

Від правди нічого втікати. Факти вперті, тож їх не слід заперечувати чи приховувати. Факти переконують, якщо не відразу, то з часом. Факти необхідно встановлювати, і в проєкті мовиться саме про це.

⁴ Мова про видання: Богдан Прах. *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини: у 2-х т., т. 1: Біографічні нариси (1939–1989); т. 2: Документи і матеріали (1939–1950)*. Львів: Вид-во УКУ. LXXXVI + 722 с.; 856 с. + 24 с. іл.

⁵ З 2019 р. владика Борис є архієпископом і митрополитом Філадельфійським (США).

ВІЙНА ВЕРЕСНЯ 1939 Р. – УКРАЇНСЬКІ ЖЕРТВИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Від кінця 1938 р. міжнародна ситуація в Європі загострювалася. Значна частина українського суспільства в Польщі спостерігала за тими подіями з надією на зміну своєї ситуації, розраховуючи, що – як і двадцять років тому – з'явиться шанс на створення самостійної української держави. Сподівання ті перепліталися з побоюванням і питанням про те, що ж принесе майбутнє. Через цю призму й сприймалася вістка про початок війни. «Всі ми здавали собі справу з великої ваги тої хвилі, – записав тоді український журналіст і громадсько-політичний діяч Осип Назарук. – Дехто голосно і з полегшею віддихав, кажучи: “Нехай уже буде, що буде, але добре, що польський гнет скінчився!”. Та повної радости з того факту не видно було: відчувався якийсь неспокій»¹.

План захоплення Німеччиною Польщі під назвою «Fall Weiß» – Білий план – було розроблено у квітні–червні 1939 р. Його виконання Гітлер довірив головнокомандувачеві сухопутних військ генерал-полковнику Вальтеру фон Браухічу. Згідно з планом «Fall Weiß», група армій «Північ» під командуванням генерала Федора фон Бока мала завдати блискавичних ударів по Війську Польському (далі ВП) із Померанії та Східної Пруссії. Група армій «Південь» генерал-полковника Герда фон Рундштедта наступала з території Сілезії і Моравії та 14-та армія генерал-полковника Вільгельма фон Ліста разом із словацьким військом, згрупованим у польову армію «Бернолак» генерал-лейтенанта Фердинанда Чатлоша, розвивала наступ на Краків–Львів–Брест.

Безпосереднім поштовхом до початку німецько-польської війни стала операція німецької спецслужби СД (нім. Sicherheitsdienst Reichsführer-SS (SD)) під історичною назвою «Гляйвіцький інцидент». 31 серпня 1939 р. співробітники СД, переодягнувшись у форму війська польського, інсценували напад на німецьку радіостанцію «Sender Gleiwitz» в м. Гляйвіці (нині м. Глівіце входить до Сілезького в-ва в Польщі). На станції були залишені заздалегідь підготовлені трупи (у німецькій військовій формі) в'язнів концтаборів. Аналогічні операції пройшли і в інших прикордонних містах. Основна їхня мета – це створити вигляд агресії Польської Республіки проти Німецької імперії, щоб мати привід до розв'язання війни. 1 вересня Адольф Гітлер о год 3.00 вночі віддав наказ про вторгнення німецького війська в Польщу.

О год 4.25 бомбардувальники Люфтваффе піднялись у небо і через 10–15 хвилин атакували польські позиції в районі міст Велюнь і Тчев, невдовзі

¹ Осип Назарук. *Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–3 жовтня 1939 року*. Львів 1995, с. 14.